

Prof. Dr. Asllan Bilalli

ZHVILLIMI HISTORIK I TË DREJTAVE PRIVATE (CIVILE) TË HUAJVE DHE KRITERET PËR KATEGORIZIM LIDHUR ME GËZIMIN NGA TË HUAJT

HYRJE

Si subjekt në qarkullimin ndërkombëtar të mallrave dhe të marrëdhënieve familjare dhe trashëgimore që krijohen nga ai qarkullim paraqiten dhe marrin pjesë si shtetasit e vendit ashtu edhe të huajt, po ashtu edhe personat juridik që kanë nacionalitet (përkatësi) të shtetit të vendit ose të huaj. Mundësinë që si subjekt i marrëdhënieve juridiko-private (civile) me element të huaj, përkatësisht bartës i të drejtave dhe detyrimeve të paraqitet i huaji (personi fizik ose juridik) çdo shtet e parasheh dhe e rregullon në bazë të parimeve dhe rregullave (normave) konkrete juridike të veta (nacionale). Shtetet këtë autorizim e ushtrojnë sipas të drejtës sovrane që e kanë mbi territorin konkret si ndaj personave, ashtu edhe ndaj sendeve që gjenden (ndodhen) në atë territor, përkatësisht sipas rregullave të parapara që nga koha e të Drejtës Romake në maksimat *Quid quid est in territorio, est etiam de territorio*, dhe *Qui in territorio meo est, etiam meus subditur est*. Për këtë arsye, për nxjerrjen dhe miratimin e normave që do t'a rregullonin këtë çështje si pikënisje (bazë) nuk shërben lidhja juridike e personit me shtetin e vendit por lidhja e tij fizike me territorin e shtetit konkret. Pasi kjo lidhje (lidhja faktike me territorin e shtetit konkret), kryesisht konsiderohet si lidhje më e dobët midis personit konkret dhe shtetit se sa shtetësia e cila është lidhje formale juridike, andaj ajo është edhe arsyeja që i huaji si bartës (titullar) eventual i të drejtave private (civile) nuk ka pozitë (status) të njëjtë që u garanton shtetasve të vendit¹. Rregullimi i të drejtave private (civile) të huajve është çështje interne e çdo shteti, andaj shteti nuk mund të detyrohet që të drejta konkrete private t'ua mundësoj që ti ushtrojnë (gëzojnë) të huajt. Megjithatë, në kushtet bashkëkohore kurë janë miratuar një numër i konsiderueshëm i dokumenteve ndërkombëtare, nuk mund të mohohet ndikimi i tyre në rregullimin e të drejtave private (civile) të huajve në një numër të

¹Mihajlo Jezdić, *Međunarodno privatno pravo II*, Beograd, 1985. f.16.

konsiderueshëm të shteteve. Me rëndësi të veçantë janë: Deklarata e përgjithshme për të drejtat e njeriut, e vitit 1948., Pakti ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike, i vitit 1996; Konventa Evropiane për të drejtat e njeriut, e vitit 1950., etj.

Te të drejtat private (civile) të huajve që në territorin e shtetit të vendit të gëzojnë (ushtrojnë) të drejta konkrete elementi i huaj shfaqet në subjekt të marrëdhënies juridiko-private, ngase ushtrues i të drejtave private paraqitet personi fizik i cili e ka shtetësinë e huaj (ose është pa shtetësi, ose ka dy e më tepër shtetësi por nuk e ka shtetësinë e shtetit të vendit), ose personi juridik i cili nuk e ka përkatësinë (nacionalitetin) e shtetit të vendit.

Shikuar historikisht jemi të mendimit se kategorizimi i zhvillimit të drejtave civile të huajve më së miri është të bëhet nëpër formacionet ekonomiko – shoqërore, për arsye se në përgjithësi periodizimi dhe zhvillimi i shoqërisë (njerëzimit) shtrohet në këtë mënyrë.

Karakteristikë e përbashkët e të gjitha shteteve antike është se të gjitha ato kanë qenë shtete skllavopronare, që nga aspekti i të drejtës ndërkombëtare karakterizohen me izolim nacional dhe se mundësia e ushtrimit (gëzimit) e të drejtave civile nga të huajt respektivisht paraqitjes së elementit të huaj në subjekt ka qenë i pamundësuar.

Këtë periudhë e ka karakterizuar sundimi dhe ngadhënjimi i forcës. Shtetet ushtarakisht të forta me anë të luftës ngadhënjëjnë mbi shtetet dhe popujt tjerë, që konsiderohen armiq, dhe për këtë arsye duhet që ushtarakisht të mposhten dhe të robërohen. Botëkuptimet e këtilla kanë qenë të përfaqsuara si në shtetet antike të lindjes ashtu edhe në Romë dhe Greqinë skllavopronare. Karakteristikë e përbashkët e shteteve të asaj kohe ka qenë izolimi total ngase ajo shkallë e zhvillimit ekonomik ka mundësuar plotësimin e të gjitha nevojave kështu është konsideruar se s'ka pasur nevojë për bashkëpunim dhe zhvillim të marrëdhënieve ndërkombëtare me popujt e tjerë.

1. POZITA JURIDIKO – PRIVATE (CIVILE) E TË HUAJVE NË SHTETET ANTIKE TË LINDJES

Të gjitha karakteristikat dhe veçoritë e organizimit shoqëroro – ekonomik të shteteve në lindjen antike më të përfaqësuara kanë qenë në Indi. Në të drejtën e lashtë hinduse sipas ligjit Manu në Indinë antike njerëzit ndaheshin në kasta. Kasta më e privilegjuar ka qenë ajo bramane. Bramanët kanë qenë

njerëz hyjnorë dhe luftëtarë, të paracaktuar nga zoti që të jenë pronar (titullar) i të gjithë të tjerëve. Që nga lindja janë të paracaktuar që të jenë pronar i çdo gjëje që ekziston. Kudra ishin skllavët, edhe pse kanë qenë qenie të gjalla (fizikisht kanë jetuar), sipas ligjit Manu ishin vetëm kufoma që nuk kanë pasur asnjë të drejtë. Nuk kanë pasur të drejtë ti mbledhin as troshat nga ushqimi i bramanëve, e as t'a bartin bramanin e vdekur për te varrezat, ngase në atë mënyrë do të fyheshin zotërat. Pas kudro është radhitur paria. Kanë qenë fiset e mundura dhe të nënshtruara në luftë, të cilët nuk kanë mund edhe si skllav të përfshihen në kastat hinduse. Kanë qenë të detyruar të jetojnë jashtë shoqërisë qytetare të pa mbrojtur fare dhe për vrasje të tyre nuk është paraparë kurrfarë sanksioni penal. I huaji jo që është radhitur pas parisë, por është radhitur edhe pas shtazëve si për shembull: elefantit, kalit, etj.²

Sipas të drejtës hebreje, hebrenjtë janë konsideruar si popull i zgjedhur dhe sipas Ligjit të Moisiut duhen patjetër të jenë të izoluar nga të gjithë të huajt. Pas vendosjes së tyre në Palestinë, hebrenjtë që ti ruajnë pastërtinë e tyre, të gjithë popujt tjerë i kanë vrarë dhe i kanë djegur. Nga frika që fëmijët mos ta braktisin besimin fetar të Jahovës, ndalohej martesat me të huaj. Megjithatë, kontaktet me të huajt janë zhvilluar nëpërmes marrëdhënieve tregtare. Sipas të drejtës të asaj kohe, vetëm i huaji ka mund të shndërrohet në skllav, dhe s'ka pasur aftësi për të dëshmuar, etj. Gjithashtu i huaji nuk ka mund ta trashëgojë të huajin. Megjithatë, i huaji ka pasur disa të drejta, ka gëzuar të drejtën në mbrojtje nga mundimi fizik (ndërlidhet me robërinë e hebrenjve në Misirë). Mirëpo barriera midis të huajve dhe hebrenjve ekzistonte për shkak të dallimeve në besimet fetare. Me pranimin e konfesionit hebre nga i huaji dallimet janë eliminuar dhe në atë mënyrë është fituar edhe shtetësia hebreje.

Në këtë mënyrë janë fituar të drejtat civile, me kufizime që i huaji dhe pasardhësit e tij nuk kanë mund të ushtrojnë funksione ushtarake, e as të bëhen gjyqtarë. Gjithashtu edhe në të drejtën trashëgimore ka pasur dallime. Të huajt që e kanë fituar shtetësinë hebreje me natyralizim, nuk kanë mund ta trashëgojnë fëmijët e tij të lindur para natyralizimit. I huaji i cili e ka fituar shtetësinë me natyralizim nuk ka pasur të drejtë të hartojë testament, etj.³

Sipas të drejtës së vjetër sakrale të Egjiptit mbisundonte idea se Egjipti duhet të sundoj me botën, dhe ndaj gjithë të huajve duhet të zbatohen urdhëratë e rrepta të gjyqësisë hyjnore, kështu që edhe në piramidat gjigante të Egjiptit shkruan se :”Asnjë i huaj këtu nuk ka punuar”. Aniëve të huaja rreptësishtë

²M.Bartoš, B. Nikolajevič, Pravni položaj stranica, 1951, fq. 19.

³M.Bartoš, B. Nikolajevič, po aty, fq. 21.

u ndalohej të hynin në limanet e Egjiptit. Çdo i huaj që hynte në Egjipt dënohej me vdekje (koha e mbretit Buzirle). Mirëpo, me zhvillimin ekonomik të Egjiptit, u zhvilluan edhe marrëdhëniet tregtare me shtetet tjera, kështu që të huajve u lejohet të spirancohen në limanin Naurkatis. Me kalimin e kohës u lejohej të huajve të qarkullonin edhe në qytetet tjera. Mbreti Psametihus e ka favorizuar hyrjen dhe vendosjen e të huajve në Egjipt. Kështu për shembull grekëve u ka mundësuar që të fitojnë paluajtshmëri. Mbreti Amazis, edhe vetë ka qenë i martuar me shtetasë të huaj. Ka themeluar edhe gjykata për të huajt. Grekëve u ka mundësuar që të bëjnë tregti në Egjipt, gjithashtu u ka lejuar që të hapin dyqane tregtare. Me kalimin e kohës të huajve u lejohej që të ushtrojnë edhe funksione publike.⁴

1.1 Pozita juridiko – private (civile) e të huajve në Romën skllavopronare

Në shtetin skllavopronar Romak të huajve parimisht nuk u njiheshin kurrfarë të drejtash. Fillimisht e Drejta romake ka qenë ngushtë e lidhur me fenë, dhe ndaj të huajve është shikuar si ndaj armiqve. Pasurinë e tij në çdo kohë ka mund ta përvetësoj çdo qytetar romak, kurse të huajin ta shndërroj në skllav. Zotësi të plotë juridike dhe zotësi veprimi tek të gjitha llojet e marrëdhënieve (politike, familjare, dhe pasurore) kanë pasur vetëm qytetarët romak – *cives romani quirities*. Të huajt janë quajtur *hostis*, që njëkohësisht ky term do të thotë edhe armik, dhe në ligjin e dymbëdhjetë tabelave (tabela 3) është paraparë se pushteti mbi të huajt le të jetë i përhershëm (*adversus hostem aeterna auctoritas*). Të huajve në Romë nuk u lejohej krijimi i marrëdhënieve familjare (*ius connubii*) dhe martesë e të huajt në Romë kanosej me dënim me vdekje. Gjithashtu të huajve (*hostis*) në Romë nuk u lejohej krijimi i marrëdhënieve pronësore (*ius commercii*). Më vonë kur e drejta romake e humbi karakterin sakral, ndryshohen edhe rregullat zakonore për të huajt. Kjo ndodhi për shkak të zhvillimit të tregtisë me shtetet fqinje dhe të paraparit të institutit *hospitium privatum* dhe të patronatit, si dhe për shkak të lidhjes të traktateve të shumta ndërkombëtare me të huajt.

Për shkak të mbrojtjes së interesit dhe të drejtave pronësore të huajve janë lidhur marrëveshje të veçanta (kontrata tipe) *hospitium privatum*. I huaji i cili ndodhej në territorin romak, përkohësisht vihej nën mbrojtje të qytetarit romak i cili detyrohej të kujdeset dhe ta mjekoj në rast të sëmundjes, sidomos t'ia mbroj interesat pranë gjykatës romake. Kjo marrëveshje ishte kontratë konsensuale e cila përpilohej me shkrim *tessera*. Mirëpo,

⁴M.Bartoš, B. Nikolajević, po aty, fq. 20.

marrëveshja kishte karakter religjioz dhe nuk ishte e mbrojtur nga e drejta, por mosrespektimi i marrëveshjes shkaktonte *infami*. Marrëdhëniet reciproke midis të huajit dhe shtetasit të vendit trajtoheshin të shenjta, dhe vrasja e tyre barazohej me vrasjen e *pater familias*. Kontrata për *hospicium* me automatizëm ka kaluar edhe në trashëgimtarët nëse ata nuk e shkëputnin me marrëveshje. Mbetej në fuqi edhe nëse Roma i shpallte luftë shtetit nga i cili ishte i huaji. Së shpejti *hospicium* si institucion u përfshi edhe në të drejtën shtetërore. Shteti romak edhe vetë i pranoi nën mbrojtje (*hospicium*) të huajt që kishin merita për Romën, ose me anë të traktateve ndërkombëtare u garantonte *hospicium publicum* qytetarëve të shtetit konkret. I huaji i vënë nën *hospicium (hospes)* ka pasur pozitë juridike të kufizuar tek marrëdhëniet *ius commercii*, që do të thotë se ka pasur mundësi të krijojë disa marrëdhënie pronësore vetë, pa pjesëmarrjen e mbrojtësit, kurse për mbrojtje juridike mund t'u drejtohej gjykatave romake vetëm nëpërmjet të mbrojtësit (përkujdesësit) të vet.

Gjithashtu në Romë u krijua një kategori e posaçme e të huajve – *foedus*. Roma lidhte një numër të konsiderueshëm të traktateve tregtare, traktateve për aleancë ose bashkëpunim tregtar me popujt fqinjë ose popujt më të largët. Gati të gjitha marrëveshjet e përmendura të nënshkruara nga Roma u garantonin banorëve të shteteve nënshkruese respektimin e personalitetit, pronësisë dhe zhvillimin e tregtisë së lirë gjatë kohës së qëndrimit të tyre në territorin romak. Kjo kategori e të huajit në Romë emërohej si *foedus*, dhe kishte të drejtë të lidh martesë në territorin romak, të jetë subjekt i marrëdhënieve pronësore, si dhe në mënyrë të pavarur të ushtrij procedurë para gjykatave romake. Mirëpo, kontestet ndërmjet të huajve, si dhe kontestet midis të huajve dhe romakëve zgjidheshin pranë gjykatave për të huajt – *iudicium recuperatorium*.⁵

Me kalimin e kohës të gjitha institucionet e theksuara më lartë nuk mjaftonin për rregullimin e pozitës juridike të huajve në Romë. Zgjerimi i perandorisë romake dhe hyrja në raporte me një numër të konsiderueshëm të shteteve gati të pavarura kanë ndikuar dhe kanë qenë arsye për rregullimin e serishëm të pozitës juridike të huajve në Romë. Pretori i peregrinëve për të huajt krijoi rregulla të veçanta (posaçme) juridike – *ius gentium (ius quod apud omnes gentes paraque custoditur)*. Kjo tërësi e rregullave juridike e krijuar nga pretori i peregrinëve e sajonte të drejtën private që aplikoheshin nga të gjithë njerëzit e lirë, dhe ishte e çliruar nga çdo ndikim sakral. Romakët shumë herët e kishin të qartë se për zhvillimin e drejtë të perandorisë së madhe të tyre, duhet për interesat e veta (fatin e vetë) t'i ndërlydhin interesat e të gjithë

⁵M.Bartoš, B. Nikolajević, po aty, fq. 25.

popujve të nënshtruar duke u siguruar “të drejta të mëdha” si kompensim për lirinë e humbur. Popujt më të afërt me romakët së shpejti u bënë edhe qytetar romak, dhe quheshin *ex iure latini*, mund të ushtronin (gëzonin) vetëm disa të drejta civile (private). Popujt në provinca (larg Romës), që nuk ishin në Itali kishin pozitë shumë më të keqe juridike se sa banorët e favorizuar të Italisë. Mirëpo, ligji të gjithë ata të huaj që nuk mund të gëzonin (ushtronin) *status civitatis* të plotë i emëronte me termin e përbashkët për të gjithë të huajt, *peregrin*, pa marrë parasysh se a kanë qenë ata Latinët (të huajt që kanë mund të ushtrojnë të drejta konkrete civile) ose peregrinët e rëndomtë (banor të provincave, armiqtë e dikurshëm të mundur në luftë) dhe qytetarët e dikurshëm romak të privuar nga të drejtat civile, pra personat të cilët pak a shumë kanë qenë të lidhur me shtetin romak, ose kanë qenë të huaj në plotë kuptimin e fjalës – barbar, pozita juridike e të cilëve praktikisht dukshëm dallohej.⁶

Sipas *ius civile* të huajt – peregrinët (banorët e territoreve të pushtuara dhe nënshtruara nga romakët të cilët asnjëherë nuk e kanë pasur qytetarinë romake) nuk kanë gëzuar (ushtruar) kurrfarë të drejtash civile, e as nuk kanë pasur mbrojtje juridike. Kurse sipas të drejtës së pretorit – *ius gentium*, peregrinët në Romë kanë gëzuar mbrojtje juridike. Mirëpo, *ius gentium* nuk ka qenë e drejtë ndërkombëtare, pra nuk ka qenë tërësi e normave juridike të sistemeve të pavarura juridike të shteteve të ndryshme. Përkundrazi, kjo e drejtë ka qenë pjesë e të drejtës private romake, e cila aplikohet edhe ndaj atyre personave të cilët nuk kanë qenë qytetar romak. Konsiderohej se *ius gentium* është bazament i përbashkët për të gjitha sistemet juridike, i rregullon të drejtat e njeriut të lirë, dhe qëndron kundruall të drejtës *ius civile*, e cila i rregullonte marrëdhëniet vetëm ndërmjet qytetarëve romak. Për dallim nga *ius civile*, *ius gentium* nuk mundësonte ushtrimin e të drejtave politike (p.sh. nuk mundësonte ushtrimin e *ius honorum*, e as të *ius suffragii*), e as mundësinë e lidhjes së martesës së plotfuqishme romake (me ligj) – *ius connubii*.⁷

Për sa i përket pozitës juridike të peregrinëve – Latin, edhe pse në aspektin juridik trajtoheshin si të huaj, kanë pasur mundësi që pjesërisht të ushtrojnë (gëzojnë) të drejta civile konkrete në Romë, varësisht se për cilin lloj të peregrinëve – Latin bëhet fjalë, ngase ndaheshin në *Latini veteres*, *Latini colniarii* dhe *Latini iuniani*.

⁶M.Bartoš, po aty, f. 26.

⁷B. Eisner, Međunarodno privatno pravo I, Zagreb, 1950, f. 113

Latini veteres, ose Latinët e vjetër, ishin banor të *Latiumit*, me të cilët Roma kishte nënshkruar marrëveshje për aleancë e cila ishte në fuqi deri në vitin e 80 para epokës së re (pushoj të zbatohet pas luftës me Romën dhe nënshtrimin e tyre). Lidhur me ushtrimin e të drejtave civile nga *Latini veteres* dallohen dy periudha. Në periodën e parë, nga koha e aleancës deri tek lufta latine, këto Latini kanë mund të shfrytëzojnë të drejta politike konkrete, kanë pasur *ius connubii* (të drejtat familjare sipas të drejtës romake), *ius commercii*, kanë mundur të fitojnë pronësi sipas *ius civile*, pastaj kanë mundur të hartojnë (përpilojnë) testament, por për dallim nga qytetarët romak kontestet nuk mund ti zgjidhnin para gjykatave të rregullta romake, por para gjykatave speciale, *recuperatores*. Në periodën e dytë (pas luftës), ata nuk kanë qenë më aleat me romakët por të huaj të nënshtruar. Nga ai moment u mohoheshin të gjitha të drejtat politike dhe të drejtat tjera sipas të drejtës familjare romake. Gjithashtu menjëherë pas lufte u mohoj edhe *ius commercii*, mirëpo kjo e drejtë së shpejti u kthye prapë. Konsiderohej se cilësia (vetia) e të huajit me komercium sipas *ius civile* ishte karakteristikë e rëndësishme e Latinëve, që i dallonte nga peregrinët e rëndomtë (zakonshëm) që nuk e kishin këtë të drejtë (*ius commercii*).

Latini coloniarii krijoheshin nga tre kategori të ndryshme të banorëve të Romës. Kategorinë e parë e sajnin emigrantët të cilët vullnetarisht hiqnin dorë qytetaria romake dhe e kolonizonin Laciumin. Kategorinë e dytë e sajnin banorët e shpërngulur nga Roma vullnetarisht, dhe në atë mënyrë i shmangeshin pagesës së dënimit në Romë, kështu që u pushonte qytetaria romake. Kategoria e tretë krijohej nga qytetarët romak *filius familiae*, të cilëve atë pozitë ua caktonte *pater familiae*.

Të gjitha këto tre kategori sipas fuqisë ligjore, *ex lege* e humbnin qytetarinë romake, dhe në aspektin juridik trajtoheshin si të huaj. Pozita juridike e këtyre kategorive të qytetarëve romak ishte e ngjashme me pozitën juridike të *Latini veteres*, megjithatë prapë se prapë dalloheshin nga peregrinët tjerë të zakonshëm (rëndomtë), ngase kishin *ius commercii* sipas *ius civile*, e jo sipas *ius gentium*.

Latini iuniani ishin skllavët e lëshuar në liri. Konsideroheshin si të huaj edhe pse jetonin nën pushtetin romak. *Latini iuniani* sipas *ius civile* mund të shfrytëzonin vetëm *ius commercii*, por atyre asnjëherë nuk iu njoh e drejta ta shfrytëzojnë testamentin romak, pra nuk u njihej zotësia testamentare. Andaj, *Latini iuniani* as nuk janë lindur (skllav) e as nuk kanë vdekur si qytetar Romak (nuk kanë mund të hartojnë testament), edhe pse kishin status të ngjashëm me Romakët ngase mund ta shfrytëzonin (të shërbeheshin) *ius commercium* të *ius civile*. Nga ajo që u tha më lartë, mund të konstatohet se

pozita e Latinëve ndaj peregrinëve tjerë të rëndomtë (zakonshëm) padyshim se ka qenë më e avancuar, andaj lirisht mund të thuhet se për shkak të pozitës së atillë ato kanë qenë të privilegjuar.

Në kuptimin e plotë të fjalës si të huaj konsideroheshin barbarët (pjesëtarët e popujve german dhe fiseve aziatike). Ishin ata të huaj të cilët jetonin, ishin të domiciluar jashtë shtetit Romak, dhe nuk u nënshtroheshin ligjeve romake, kështu që nuk kishin kurrfarë të drejtash, e as nuk kishin të drejtë të shfrytëzojnë rregullat e *ius gentium*. Prona e tyre në Romë konsiderohej si *res nullius*, dhe me anë të okupimit çdokush mund ta fitonte. Ata çdo kush mund ti vriste ose ti skllavëronte. Për dallim nga varri i skllavit i cili ishte *res religiosa*, varri i barbarit nuk trajtohej si i tillë. Martesa midis barbarit dhe qytetares romake sipas ligjit dënohej me vdekje. Mirëpo, me kalimin e kohës, në praktikë u bënë lëshime edhe për të huajt në këtë lëmi.

Nga ajo që u tha më lartë për pozitën juridike të huajve në Romë mund të konstatohet se sistemi juridik romak i ka përfshirë të huajt në dy grupe themelore, edhe atë grupin e parë e sajonin banorët e vendit, ku përfshiheshin peregrinët dhe Latinët, dhe grupin e dytë e sajonin barbarët. Sipas të drejtës romake, të huajt shtetas të vendit, kanë gëzuar (ushtruar) disa të drejta, kurse barbarët nuk gëzonin asnjë të drejtë, plotësisht ishin të pabarabartë.

Për rregullimin e marrëdhënieve juridike në Romë ekzistonte paralelizmi i sistemeve të brendshme juridike, njëri sistem – *ius civile*, i cili vlente (zbatohet) vetëm për qytetarët romak, dhe i dyti – *ius gentium*, aplikohet për të gjithë banorët tjerë të shtetit romak, me të cilin mund të shërbeheshin (mund ta zbatonin) edhe vetë qytetarët romak. Ky paralelizëm (dualizëm) i aplikimit të dy sistemeve juridike u konvenonte një rrethi të konsiderueshëm të personave, edhe përkundrejt kërkesës së masave të gjera për abrogim. Mirëpo, qarkullimi juridik ndikoj që si e drejtë e përgjithshme e cila mund të aplikohet në ato rrethana ishte vetëm *ius gentium*, e cila ishte e çliruar nga formalizmi rigoroz, karakteri sokral dhe vrazhdësia e *ius civile* të vjetër. Masat e gjera popullore kërkonin që të ndërpritet kjo gjendje dhe të gjithë banorët e perandorisë romake në aspektin e trajtimit juridik të barazohen, e sidomos në aspektin e ushtrimit (gëzimit) e të drejtave politike dhe funksioneve publike. Për shkak të numrit të madh të banorëve të cilët nuk ishin qytetar romak, e sidomos për shkak të rrethanave konkrete *ius gentium* pothuajse në tërësi e përjashtoi nga aplikimi *ius civile*. Gjendja e atillë faktike, ndikoi që në aspektin formal juridik të barazohen të gjithë banorët e perandorisë romake lidhur me trajtimin juridiko – privat. Me ediktin e perandorit *Caracalle* të vitit 212 të epokës sonë, të gjithë banorëve të perandorisë romake u njihej qytetaria romake, dhe në atë mënyrë u shpall

barazia formale juridike e të gjithë banorëve të perandorisë, që praktikisht e nënkuptonte që *ius gentium* u shndërrua edhe formalisht në të drejtë të përgjithshme e të gjithë banorëve të perandorisë romake.

1.2 Pozita juridiko – private (civile) e të huajve në poliset antike greke (qytetet – shtete)

Në poliset antike greke pozita juridike e të huajve dukshëm dallohej nga pozita juridike e shtetasve të vendit. Në shtetet antike greke dalloheshin katër kategori të huajsh: *izotelët*, *metekët*, të huajt pa vendbanim të përhershëm në Athinë dhe barbarët.

Izotelët ishin të huajt të cilët sipas marrëveshjes ndërkombëtare, ose sipas ndonjë ligji special (privilegje personale) kishin të drejtë të gëzojnë (ushtrojnë) të drejta konkrete pronësore. Për shembull kishin të drejtë të paraqiten në gjykatë, edhe pse nuk kishin të drejtë të posedojnë paluajtshmëri, sipas privilegjeve për të huaj mund të liroheshin nga pagimi i tatimit për të huaj, etj. Me marrëveshje ndërkombëtare u garantohej të huajve ushtrimi (gëzimi) i të drejtave pronësore njëlloj sikurse shtetasve të vendit, ngase Athina zhvillonte tregti detare me shtetet tjera greke. Për tu mundësuar zhvillimi i tregtisë duhej të ngritët në nivel më të lartë pozita juridike e të huajve dhe kushtëzohej me reciprocitet.

Metekët ishin të huajt nga qytetet greke, por ka të dhëna se në mesin e tyre kishte edhe mjaft ilir.⁸ Këta të huaj kishin autorizime të vendosen në Athinë sipas lejes të lëshuar nga areopagu. Metekët nuk kishin të drejtë të posedojnë paluajtshmëri, nuk kishin të drejtë të trashëgojnë e as të përpilojnë testament, gjithashtu nuk kishin të drejtë të lidhin martesë me athinase. Për ta ekzistonin gjykata speciale (*polemark*), para të cilave mund të paraqiteshin nën asistencën e qytetarit të Athinës (*prostat*), i cili ndaj tyre kishte përkujdesje të përhershme me autorizim nga shteti. Pozita juridike e metekëve ka qenë më e keqe se e qytetarëve tjerë. Kështu p.sh. dënimi me përjashtim nga polisi për qytetarët tek metekët është zëvendësuar me dënim me vdekje. Metekët kanë qenë shtetas të rendit të dytë, të mbrojtur me ligje antike, kanë pasur mundësi të bëjnë tregti dhe të ushtrojnë gati të gjitha profesionet sipas dëshirës përveç profesionit famullitar (prift). Por çdo herë gjatë realizimit të drejtave të veta meteku patjetër duhej të dëshmonte se i ka plotësuar të gjitha detyrimet se e ka paguajtur tatimin dhe se është i mbrojtur nga prostati, se

⁸H. Ismajli; F. Sejdiu, Historia e institucioneve juridike dhe shtetërore, Prishtinë, 2009, f. 82.

përndryshe do të përgjigjej për uzurpimin e të drejtave qytetare, që konsiderohej si krim i cili dënohej me shitje në robëri.

Të huajt pa vendbanim të përhershëm në Athinë, ishin të huajt nga shtetet me të cilat Athina kishte marrëdhënie të rregullta, por që nuk ishin vendosur përgjithmonë në Athinë, e as nuk mundej të marrin leje për një gjë të tillë. Këta të huaj nuk ishin banor të Athinës në plotë kuptimin e fjalës, andaj edhe nuk mund t'i ushtronin të gjithë ato të drejta që i gëzonin metekët. Ata nuk kishin të drejtë të marrin pjesë në njësitet ushtarake. Ata vazhdimisht ishin nën mbikëqyrje dhe i mbronin qytetarët e Athinës – proksenët. Këta të huaj pa lejen e proksenit nuk mund të shkonin në gjykatë.

Barbarët, ishin të huajt e lindur jashtë kufirit të civilizimit grek. Ata parimisht nuk ushtronin shumë të drejta dhe nuk kishin mbrojtje. Gjuha i dallonte nga grekët, gjithashtu edhe dallimet tjera me grekët ndikuan që barbarët të konsideroheshin si të krijuar për tu shërbyer të tjerëve. Me kalimin e kohës, kur filluan të zhvillohen marrëdhëniet tregtare ndërmjet Athinës dhe barbarëve, filloj të ndryshoj edhe sjellja ndaj barbarëve në favor të tyre.

1.3 Pozita juridike e të huajve në shekullin e mesëm – feudalizëm

Pozita juridike e të huajve në shekullin e mesëm më së miri mund të vërehen te Germanët dhe Frankët.

Te germanët njerëzit e lirë organizoheshin (grupoheshin) sipas bashkësive ushtarake, e jo sipas shteteve. Anëtarët e çdo bashkësie të veçantë ushtarake midis veti konsideroheshin si detyrues solidar ndaj elementit të huaj, p.sh. ishte detyrim i të gjithë anëtarëve të fisit të përgjigjen në mënyrë solidare për veprimet e palejuara që do ti bënte një anëtar i fisit, dhe e kundërta i tërë fisi kishte të drejtë në hakmarrje nëse ndonjë anëtarë i fisit ishte viktimë. Si i huaj konsiderohej çdo mashkull i cili pas moshës madhore nuk përfshihej në organizatën ushtarake ku jetonte, dhe nuk kishte (gëzonte) as të drejta politike, e as të drejta private. Megjithatë, ai person mund të gëzonte mbrojtje ligjore nëse ishte nën përkujdesje (mbrojtje) të qytetarit (shtetasit) të vendit, i cili e përfaqësonte në gjyq dhe përgjigjej për veprimet e t'ia kundërligjore. Konsiderohej se kjo mënyrë e mbrojtjes krijohet *ipso facto* nëse ai person tre net i kalonte (si mysafirë) nën kulmin e ndonjë Germani.⁹

⁹M.Bartoš, B. Nikolajević, Pravni položaj stranca, Beograd, 1951, f. 29-30.

Frankët, pas pushtimit të Galisë u transferuan nga nomadët në popull të përhershëm (u ndryshua kualifikimi german për të huajt). Tash më nuk konsiderohej si i huaj personi që nuk i takonte fisit udhëheqës, por konsiderohej çdo person i cili linte jashtë territorit që e sundonte fisi i vendit. Megjithatë, ende mbetën në fuqi rregullat se i huaji është person pa të drejta, person i cili është jashtë ligjit. I huaji nuk kishte të drejtë të mbajë armë, nuk mundej të jetë dëshmitarë, nuk mundej të jetë pronar i paluajtshmërive, e as të drejtë të martohet dhe të krijoj familje, nuk kishte të drejtë të trashëgoj, e as të trashëgohet. Nga kjo që u tha mund të vërehet se pozita juridike e të huajve, nuk ishte e rregulluar me ligj dhe varej nga mëshira e më të fortit se ai. Nëse i huaji dëshironte të siguroj mbrojtje duhej të vihet nën mbrojtje të ndonjë Franku. Në shumicën e rasteve të huajt gëzonin mbrojtje (viheshin nën mbrojtjen) nga mbreti, për çka edhe paguanin tatim të veçantë, edhe fitonin disa të drejta, si p.sh. të kenë skllav, të bëjnë tregti.¹⁰

Në Gali kishte edhe banor që nuk ishin të huaj, ishin autokton, kryesisht ishin shtetas romak. Frankët në njëfarë mënyre edhe ata i konsideronin si të huaj, por pozita e tyre juridike nuk rregullohej sipas ligjeve franke, por ata jetonin sipas të drejtës së tyre, e ashtuquajtur e drejta personale (personaliteti i së drejtës), e drejta romake. Gjithashtu kur Frangët ngadhënjyen në lufta me disa popuj gjerman, pozitën juridike të atyre popujve nuk e rregullonin sipas ligjeve të veta (frange), por edhe ato i konsideronin si të huaj, dhe ua njihnin dhe lejonin atë pozitë juridike që e kishin sipas ligjeve gjermane. Nga kjo që u tha mund të vërehet se në të drejtën frange ekzistonin dallime midis të huajve. Kishte edhe të huaj të privilegjuar, të cilët sipas të drejtës *frange ex lege*, nuk ishin pa kurrfarë mbrojtje juridike, por pozita (statusi) i tyre përcaktohej sipas gjendjes faktike të hasur, sipas të drejtës së tyre të personalitetit. Ky dallim ndërmjet Frankëve, si shtetas të vetëm të vendit nga njëra anë, dhe banorëve autokton, përkatësisht të mundur në luftë nga Frangët, nga ana tjetër filloj gradualisht të humbet (zbehet). Ky dallim u zhduk me miratimin e ligjeve të përgjithshme të cilët i detyronin të gjithë banorët e mbretërisë Frange pa marrë parasysh prejardhjen e tyre.

Përkundrajt zbatimit një kohë të gjatë të personalitetit të drejtës te Frankët, duke filluar nga fundi i shekullit të X u bë ndryshim i dukshëm në atë drejtim që pozita juridike (statusi juridik) nuk caktohej më sipas parimit të personalitetit por sipas parimit të territorialitetit, i cili zbatohet në mënyrë të përgjithshme për të gjithë banorët e një territori. Në atë kohë në drejtësi erdhi deri te një ndryshim i qartë, aplikimi definitiv i sistemit feudal, ideja e

¹⁰Po aty. f. 30.

territorialitetit absolut të rregullave juridike, atëherë zakonet. Ky ndryshim shkaktoi një kthim në relacion me sistemin që u instalua me invazionin e barbarëve, dhe që e sajonte idenë themelore të feudalizmit. Feudalizmi bazohej në konceptimin se toka është mjete themelor i prodhimtarisë më të rëndësishme se çdo gjë, dhe se njeriu për atë lidhet. Nga ajo kohë kur toka u ndahej në shfrytëzim të përhershëm, fisnikëve, ata pretendonin që mbi atë tokë të kenë pushtet ekskluziv sovran, dhe nuk pajtoheshin që të jenë vetëm pronar të tokës, por pretendonin që të sundojnë mbi popullatën që ndodhej aty dhe të jenë ligjvënës në atë territor. Çdo fisnik i aplikonte ligjet e veta për tërë banorët që ndodheshin në atë territor. Për këto arsye u shfaqën ide të reja për të huajin. Nëse individ i lëshonte territorin e feudit për të cilin ishte i lidhur për atë më nuk do të vlenin ato ligje, por ai duhej t'u nënshtrohet ligjeve të reja të atij bujkrobi në territorin e të cilit do të gjendej. A konsiderohej i huaj sipas ligjit të bujkrobërit të ri, ngase si i huaj konsiderohej çdo individ i cili do të gjendej jashtë territorit ku ishte lindur. I huaji i cili dëshironte të vendosej në territorin e feudit konkret në afat prej një viti e një dite, duhej të betohej para personit që e zotëronte tokën. Nëse nuk e bënte atë feudal pas skadimit të ati afati, kishte të drejtë t'ia konfiskoj pasurinë.

Nga kjo që u tha më lartë vërehet se çdo feudal në mënyrë individuale e rregullonte pozitën juridike të huajve në territorin e vetë, por mund të nxirret si konstatim i përgjithshëm se pozita juridike e të huajve në atë periudë sadopak u përmirësua. Nga ana tjetër legjislacionet feudale parapanë taksa të posaçme dhe tatime për të huajt. Ato të dhëna shpeshherë ishin shumë të larta, por konsideroheshin si dhurata personale për garantimin dhe sigurimin e pozitës juridike (statusit) të huajve (paguheshin në formë të tatimeve të rregullta dhe si shtesa speciale).¹¹

Pra, në periudën e feudalizmit, që është karakteristike për shekullin e mesëm (mesjetën), mundësia që i huaji të paraqitet si subjekt i marrëdhënieve juridiko – private (civile) kishte karakter të jashtëzakonshëm, por shprehej në mënyrë specifike që u përgjigjej konditave të përgjithshme të asaj periode. Që të mundej i huaji të jetë subjekt i të drejtave private (civile) në territorin e huaj nevojitej: a) t'i takoj shtresës së privilegjuar të huajve, dhe b) të drejta konkrete private t'i njihen me gramatë mbretërore, ose me traktate ndërkombëtare. Njohja e të drejtave konkrete private (disa të drejtave) të huajve në mënyrë të jashtëzakonshme, kryesisht bëhej për tregtarët, të cilët me krijimin e qyteteve dhe zhvillimin e zejtarisë ishin bartësit e qarkullimit ekonomik interlokal. Njohja e të drejtave konkrete private e të huajve tregtar,

¹¹Po aty, f. 32.

nënkuptonte mundësinë e pjesëmarrjes në veprimtari tregtare në territorin e huaj, përkatësisht krijimin e mundësisë juridike për zhvillimin e qarkullimit ekonomik. Mirëpo, ky qarkullim si në masa lokale, ashtu edhe nëpër masa interlokale ishte i dobët dhe i pazhvilluar. Ndikim kishin më tepër faktor, si p.sh. karakteri natyral i prodhimtarisë, niveli i ulët i forcave prodhuese, mosekzistimi i mjeteve moderne të komunikacionit dhe lidhjeve, etj.

Nëse të huajve nuk u njiheshin në mënyrë të jashtëzakonshme të drejtat private (civile), atëherë ndaj tyre zbatoheshin institute dhe zakone konkrete që ishin karakteristikë për shtetet në periodën e feudalizmit. Mosnjohja e të drejtave private (civile) të huajve në këtë periodë bëhej me ndihmën e këtyre instituteve dhe zakoneve: *ius albanagii (droit d'aubune)*, *ius naufragii, foris moritagium (droit de formariage)*.

Të drejtat familjare të huajve në feudalizëm ose u janë mohuar ose u kufizoheshin me anë të institutit *foris moritagium (droit de formariage)*, sipas terminologjisë franceze). Sipas këtij instituti i huaji parimisht nuk kishte të drejtë të lidh martesë në feudin e vendit. Por, përjashtim nga kjo rregull bëhej nëse ai merrte leje, dhe paguante taksë konkrete, e cila p.sh. në Francë ishte edhe deri në 50% të pasurisë së tij, i lejohej ajo mundësi. Mund të konstatohet se i huaji vetëm përjashtimisht ishte subjekt i marrëdhënieve familjare.

Instituti *ius albanagii* i njohur edhe si *droit d'aubune* në të drejtën Belge dhe Franceze, i mundësonte feudalit (i jepte të drejtë) që ta përvetësonte pasurinë e të huajit në territorin e tij pas vdekjes së tij. Në shekullin e mesëm i huaji parimisht nuk mund të ishte trashëgimtar e as trashëgimlënës, ndryshe thënë, marrëdhëniet juridiko – trashëgimore me element të huaj nuk mund të krijoheshin. Ky institut gradualisht në mesjetë u abrogua me traktate ndërkombëtare.¹²

Me anë të institutit *ius naufragii* u mohohej e drejta pronësore të huajve në feudalizëm. Sipas këtij instituti pronar i bregdetit bëhej pronar i mallit dhe mbeturinave të anijes në rast të anijetherjes që valët i nxirrnin në breg. Që anijetherjet të jenë sa më të shpeshta, me qëllim janë ndezur zjarre (sinjale të rrejshme) në viset bregdetare shkëmbore, që të shkaktohej përmytja e

¹²A. Weiss, *Traité theorique et pratique de droit international privé*, Paris, 1894, f. 67; E.A. Korovin, *Istoriya meždunarodnogo prava*, Moskva, 1946, f. 9-14.

anijes që mallin e ngarkuar dhe mbeturinat e trupit të anijes t'i përvetësoj pronari i bregut të detit.

Instituti i represaljeve personale i mundësonte çdo banori të feudit konkret, që dëmin e shkaktuar nga i huaji konkret ta kompensoj nga pasuria dhe personaliteti i çdo të huaji që ishte bashkatdhetar me të huajin i cili e kishte shkaktuar dëmin. Kjo mënyrë e kompensimit të dëmit në fillim lejohej pa leje me shkrim të feudalit, kurse me vonë nevojitej edhe leja e tij me shkrim.

Këto institute gradualisht abrogohen me krijimin e monarkive absolute në Evropën Perëndimore. Abrogimi i instituteve *ius albanagii*, *foris manuatum*, *ius naufragii* dhe *represalije* personale u bë në mënyrë të pjesshme dhe të jashtëzakonshme.

Abrogimi ishte i pjesshëm në atë vështrim se kryesisht u shfaq te disa shtete konkrete, te të cilat u krye bashkimi nacional dhe u krijua treg i përbashkët nacional, si që ishin p.sh. Franca dhe Holanda në sh. e XVI që kishin rol ndërmjetësues në tregtinë ndërkombëtare që zhvillohej midis lindjes dhe perëndimit.

Abrogimi ishte i jashtëzakonshëm ngase bëhej ose përmes traktateve ndërkombëtare (p.sh. në vitin 1712 Anglia dhe Franca kanë lidhur traktat me të cilin e kanë abroguar në mënyrë reciproke institutin *droit d'aubune*), ose u referohej vetëm vendeve dhe qyteteve konkrete për një kohë të caktuar gjatë vitit (p.sh. rast i tillë ishte gjatë organizimit të panairëve në Lion, Marsej, etj.).¹³

Në shtetet e lindjes, të gjithë ata që nuk besonin në Kuranin famë lartë, shndërroheshin në një lloj skllëvërish (përfashtim ishin ata të huaj që ishin nën mbrojtjen e emanit ose vilajetit).¹⁴ Përfashtim nga kjo rregull bëhej në mënyrë të veçantë, qoftë me anë të traktateve ndërkombëtare, ose përmes dhënies së privilegjeve të veçanta (si në vendet perëndimore).

2. SHEKULLI I RI – KOHA E RE

Në shekullin e ri (koha e re) mundësia që i huaji të paraqitet si subjekt i marrëdhënieve juridiko – private (civile) e humb karakterin e jashtëzakonshëm dhe bëhet dukuri e rregullt në shumicën e shteteve. Kjo ndodhi për arsye të intensifikimit të qarkullimit ndërkombëtar të mallrave

¹³A. Weiss, po aty, f. 71.

¹⁴A. Korovin, Istorija mezhdunarodnogo prava, Moskva, 1946, f. 26.

dhe shërbimeve që gjithnjë e më tepër fitonte karakter gjithëpërfshirës. Në fazën e mëtutjeshme të zhvillimit të drejtave private të huajve në periodën nga Lufta e parë botërore u shfaqën disa ndryshime të cilët deri në atë kohë nuk shpreheshin.¹⁵

Në këtë periodë lidhur me gëzimin (ushtrimin) e të drejtave private (civile) nga të huajt të rëndësishëm ishin dy çështje: 1. u zhdukën (nuk aplikoheshin) institutet me anën e të cilëve në shekullin e mesëm (mesjetë) mohohej ushtrimi i të drejtave civile nga të huajt (*ius albanagii, ius naufragii, foris maritagium*, etj.), ngase ishin pengesë për këmbimin gjithëpërfshirës në periodën e mënyrës kapitaliste të prodhimit, dhe 2. u nxorën rregulla të përgjithshme për ushtrimin (gëzimin) e të drejtave civile nga të huajt, të njëjta për të gjithë të huajt, pa marrë parasysh shtetësinë e tyre. Megjithatë, nxjerrja e këtyre rregullave nuk nënkuptonte ushtrimin e të drejtave private (civile) nga të huajt në masë (vëllim) të njëjtë si shtetasit e vendit. Disa të drejta private (civile), sidomos e drejta e fitimit të pronësisë në paluajtshmëri, ende nuk mund ta ushtronin të huajt (trajtoheshin si të drejta të rezervuara vetëm për shtetasit e vendit), kurse të drejtat tjera private të huajt mund t'i ushtronin nëse i plotësonin kushtet e parapara nga sistemi juridik i shtetit të vendit ose nuk duhej të plotësojnë kurrfarë kushtesh. Lidhur me këtë çështje, në doktrinën juridike u krijuan nocionet për të drejtat absolutisht të rezervuara, relativisht të rezervuara dhe për të drejtat e përgjithshme.¹⁶

Njohja e të drejtave private (civile) të huajve nuk bëhej nën kushte të njëjta në shtetet e ndryshme, kjo varej nga interesat konkrete të shteteve, të kaluarës historike, nivelit të zhvillimit ekonomik, etj. Për këtë arsye në doktrinën (shkencën) juridike të asaj kohe, praktikën dhe legjislacionet e shteteve individuale lidhur me ushtrimin (gëzimin) e të drejtave private (civile) nga të huajt shfaqen sisteme të ndryshme, si p.sh. :sistemi i trajtimit nacional, sistemi i reciprocitetit diplomatik, sistemi i reciprocitetit faktik, sistemi i koncesioneve, etj. Shfaqja e sistemeve të ndryshme ishte pengesë serioze juridike për qarkullimin ndërkombëtar të mallrave dhe shërbimeve midis shteteve. Që të evitohen ato pengesa deri diku, u bë unifikimi i atyre të drejtave private (civile të huajve) që e pengonin zhvillimin e shkencës dhe teknikës në suaza ndërkombëtare. Për atë arsye që nga fundi i shekullit të 19. midis një numri më të madh të shteteve u unifikuan një numër i konsiderueshëm i rregullave juridike lidhur me të drejtat e të huajve p.sh. për pronësinë industriale, me Konventën e Parisit për mbrojtjen e pronësisë

¹⁵M. Bartoš, B. Nikolajević, Pravni položaj stranca, Beograd, 1951, f. 42.

¹⁶M. Jezdič, Međunarodno privatno pravo II, Beograd, 1985, f. 31.

industriale e vitit 1883, për mbrojtjen e veprave letrare, shkencore dhe artistike, Konventa e Bernit e vitit 1886., etj.¹⁷

Për këtë periodë ishte me rëndësi tendenca e krijimit të rregullave juridike unike universale për shtetasit e vendit dhe të huajt, si dhe krijimi i parimeve progresive në këtë lëmi. E gjithë kjo ishte e kushtëzuar me dukuri dhe fenomene të zhvillimit shoqëror si p.sh. kriza ekonomike botërore, paraqitja e vendeve socialiste, etj. Tendenca për zgjerimin e unifikimit e të drejtave civile të huajve u vërejt në orvatjet për miratimin e konventave multilaterale që do të përmbanin edhe rregulla universale juridike për të huajt në përgjithësi ose për të drejtat private (civile) të huajve në veçanti edhe atë jo vetëm për personat fizik por edhe për personat juridik. Kjo tendencë shihet qartë në Projektin e Paktit për të drejtat e të huajve, i përgatitur nga Komiteti ekonomik i Lidhjes së Popujve në vitin 1929., që përveç dispozitave për të drejtat e të huajve përmban edhe rregulla për shoqëritë e huaja, ngase personat juridik ishin bartësit kryesor të qarkullimit ekonomik dhe të koncentrimit të kapitalit për hir të aftësisë më të madhe konkurruese në tregjet ndërkombëtare se sa personat fizik. Personat juridik gjithashtu njëkohësisht edhe ishin format kryesore juridike të infiltrimit të kapitalit të huaj. Orvatjet për një unifikim universal nuk patën sukses, ngase për projektin debatohej në momentin kur posa kishte filluar kriza ekonomike botërore, dhe kur kundërthëniet ndërmjet shteteve të ndryshme kapitaliste ishin dukshëm të shprehura. Ata filluan të parashohin kufizime të ndryshme devizore dhe me kufizimet e tregtisë ndërkombëtare ti zvogëlojnë pasojat e krizës ekonomike ndërkombëtare.¹⁸

Gjithashtu në këtë kohë (pas Luftës së dytë botërore) u bënë përpjekje që të unifikohen rregullat juridike për të drejtat e të huajve dhe të shtetasve të vendit në kuadër të disa institucioneve shkencore – Instituti për të drejtë ndërkombëtare, hartoi një Deklaratë për të drejtat ndërkombëtare të njeriut neni 4 e trajton edhe materien për të drejtat private të huajve.¹⁹ Megjithatë, kjo tendencë vjen në shprehje në punën e Organizatës së Kombeve të Bashkuara, e cila në mbledhjen e Asamblesë së përgjithshme e aprovoi deklaratën e përgjithshme për të drejtat e njeriut.

Në këtë kohë edhe në planin e brendshëm (nacional) filluan të zbatohen parime juridike progresive lidhur me të drejtat civile të huajve, rëndësi të veçantë ka parimi i ndalimit të diskriminimit sipas racës, gjinisë, konfesionit dhe gjuhës.

¹⁷M. Bartoš, B. Nikolajevič, Pravni položaj stranca, Beograd, 1951, f. 40-44.

¹⁸M. Jezdič, po aty, f. 33.

¹⁹P. Grammain, Les droits internationaux de l'homme, Paris, 1950, f.2.

3. KRITERET PËR KATEGORIZIMIN E TË DREJTAVE CIVILE TË HUAJVE

Termi “të drejtat civile” e ka prejardhjen nga e drejta romake, në shtetin skllavopronar Romak i nënkuptonte vetëm ato të drejta private që ishin të parapara sipas *ius civile*, dhe mund ti gëzonin (ushtronin) vetëm qytetarët romak me të drejta të barabarta (*cives optimo iure*).

Mundësia e të huajve që të jenë titullar të drejtave private dhe detyrimeve nga ato të drejta nuk ishte e njëjtë në të gjitha shtetet. Ndikim kanë pasur faktor të ndryshëm, nga të cilat gjithsesi vendimtar kanë qenë ata që e kanë caktuar karakterin (natyrën) e të drejtës që duhet t’u njihet. Këto rrethana përkatësisht faktor, megjithatë për nga efekti janë më të rëndësishëm se faktorët që kanë prejardhje ekonomike, sociale dhe demografike, dhe kanë ndikim vendimtar gjatë koncipimit (miratimit) të normave të vendit për kolizionin e ligjeve në çdo shtet individual.

Ekzistojnë më tepër kritere për kategorizimin e pozitës juridike të huajve, kjo varet se çka merret si kriter për kategorizimin. Nëse si kriter merren kategoritë e së drejtës, natyra e së drejtës në mënyrë të përgjithësuar mund të flitet për, të drejtat private të huajve (martesa, kujdestaria, trashëgimia) dhe të drejtat publike të huajve (ekstradimi, e drejta e votimit, e drejta e vendosjes, shtetësia). Pasi kjo lëmi tejet e gjerë studiohet dhe trajtohet si pjesë e të drejtës ndërkombëtare private, vëmendjen tonë do ta përqendrojmë në pozitën juridiko – private të huajve, kurse të drejtat publike do t’i trajtojmë në atë masë sa kanë ndikim në ushtrimin (gëzimin) e të drejtave private (civile).

Në doktrinën juridike të drejtat civile të huajve gjithashtu kategorizohen sipas kategorive të së drejtës civile, sipas mundësisë së gëzimit (ushtrimit) nga të huajt dhe se në momentin e krijimit të këtyre të drejtave a duhet të merr pjesë *ex officio* organi shtetëror, ose mjafton akordimi i vullnetit të palëve. Pra ndarja e tretë e të drejtave civile të huajve e merr si kriter pjesëmarrjen e organit në momentin e krijimit të tyre.

Sipas kategorive të së drejtës civile të drejtat civile të huajve ndahen në: të drejta sendore, familjare, trashëgimore, të drejta detyrimore, përfshirë edhe të drejtën e pronësisë intelektuale, të drejtën e pronësisë industriale dhe të drejtën e autorit.

Kategorizimi i të drejtave civile të huajve sipas mundësisë së ushtrimit (gëzimi) nga të huajt e ka prejardhjen nga shekulli i XIX (perioda e nxjerrjes

së kodeve civile). Sipas kësaj ndarjeje të gjitha të drejtat civile të huajve kategorizohen në tre grupe: të drejta absolutisht të rezervuara, të drejta relativisht të rezervuara dhe të drejtat e përgjithshme.

Kategorizimi i të drejtave civile të huajve sipas pjesëmarrjes së organit në momentin e krijimit të tyre, bëhet në të drejta që krijohen me pjesëmarrjen e organit të shtetit konkret, ku përfshihen të drejtat familjare të huajve, të drejtat sendore të huajve në sende të paluajtshme, të drejtat trashëgimore të huajve dhe të drejtat e të huajve në pronësi industriale. Në grupin e dytë të të drejtave civile të huajve që krijohen pa pjesëmarrje të organit të shtetit përfshihen: të drejtat sendore të huajve në sende të luajtshme, të drejtat detyrimore dhe të drejtat e autorit.

Më i rëndësishëm është kategorizimi i të drejtave civile (private) të huajve sipas mundësisë së gëzimit (ushtrimit), ngase sensi i normës juridike në këtë lëmi konsiston në caktimin e pozitës juridike të huajve nga e cila drejtpërdrejtë varet mundësia e gëzimit e të drejtave konkrete. Sipas kriterit të ushtrimit (gëzimit) nga të huajt (personat fizik dhe juridik) të drejtat private (civile) të huajve klasifikohen në tre grupe: 1) të drejta të përgjithshme; 2) të drejta relativisht të rezervuara, dhe 3) të drejta absolutisht të rezervuara.

3.1. Të drejtat e përgjithshme

Të drejtat e përgjithshme janë ato të drejta të cilat të huajt mund ti gëzojnë, përkatësisht ushtrojnë nën kushtet e njëjta si shtetasit e vendit. Për ushtrimin e këtyre të drejtave të huajt barazohen me shtetasit e vendit. Për gëzimin e këtyre të drejtave është irelevante se subjekti a është i vendit ose i huaj. Për këtë kategori të drejtash është me rëndësi se të huajt mund të gëzojnë nën kushte të njëjta formale si edhe shtetasit e vendit. Me fjalë tjera kjo do të thotë se nëse nga shtetasi i vendit për gëzimin e të drejtës konkrete kërkohet të plotësohet kusht konkret, kushtin e njëjtë duhet ta plotësojë edhe i huaji për gëzimin e asaj të drejte. Nëse për shembull në shtetin e vendit nuk mundet të lidhin martesë pjesëtarët e konfesioneve të ndryshme, ajo njëlloj e tangon edhe të huajin nëse dëshiron para organit të shtetit të vendit të lidh martesë. Ose, nëse në një shtet nuk ekziston mundësia e fitimit të pronësisë në tokën bujqësore mbi maksimumin e paraparë me ligj për shtetasit e vendit, edhe i huaji mund të fitojë vetëm në suazat e limitit të parapara me ligj për shtetasit e vendit, etj.

3.2. Të drejtat relativisht të rezervuara

Të drejtat private relativisht të rezervuara, të huajt mund t'i ushtrojnë (gëzojnë) vetëm me plotësimin e kushtit plotësues konkret i cili nuk kërkohet nga shtetasit e vendit, përkatësisht personat juridik të cilët kanë përkatësinë (nacionalitetin) e shtetit të vendit. Andaj këto të drejta shpeshherë emërohen të kushtëzuara, ose të drejta private (civile) relativisht të rezervuara.

Pra, relativisht të rezervuara (kufizuara) janë ato të drejta, të cilat të huajt mund t'i gëzojnë (ushtrojnë), por janë të kushtëzuara me ndonjë kusht plotësues, si p.sh. me vendbanim, reciprocitet ose me leje të organit të shtetit të vendit, plotësimi i të cilit nuk kërkohet nga shtetasit e vendit. Ky grup i të drejtave në kushtet bashkëkohore numerikisht është më i madh, me çka qartë vërehet se të huajt ende nuk janë trajtuar njëjtë (barabartë) me shtetasit e vendit. Përveç kësaj, nëse të huajt e kanë trajtimin e njëjtë me shtetasit e vendit, do të ulej "çmimi" që e ka shtetësia në treg.²⁰

Llojet e kushteve që parashihen (u imponohen) për të huajt janë të ndryshëm. Në një rast kushti mund të varet nga marrëdhëniet reciproke ndërmjet shtetit të vendit dhe shtetit të shtetasit të huaj, ku si kusht parashihen llojet e ndryshme të reciprocitetit si për nga mënyra e krijimit ashtu edhe për nga përmbajtja juridike.²¹ Në rastin tjetër, kushti që duhet plotësuar nga i huaji ndërlidhet me personalitetin e pretendonte për të drejtën private konkrete (raca, konfesionin, gjinia, përkatësia etnike, etj.). Ndonjëherë kushti i kërkuar është vendimi i organit shtetëror kompetent i shtetit të vendit, i cili vendos për kërkesën e të huajit. Në situatat konkrete ai kusht është i natyrës objektive – subjektive, ngase përmbushja e tij varet si nga qëndrimi i organit kompetent në shtetin e vendit, ashtu edhe nga vetë i huaji (p.sh. konstatimi se personi në fjalë a e ka fituar vendbanimin në shtetin e vendit).²² Megjithatë, përfaqësues tipik i të drejtave relativisht të rezervuara (kushtëzuara) është e drejta e fitimit të pronësisë në paluajtshmëri.

3.3 Të drejtat absolutisht të rezervuara

Absolutisht të rezervuara janë ato të drejta të cilat të huajt nuk mundin ti ushtrojnë (gëzojnë) në shtetin e vendit. Ato të drejta janë të rezervuara vetëm për shtetasit e vendit. Bëhet fjalë për të drejta të cilat në mënyrë të

²⁰Tibor Varadi, Međunarodno privatno pravo, Beograd, 2010, f. 462.

²¹Më tepër për llojet e reciprocitetit : A, Bilalli, H, Kuqi, E drejta ndërkombëtare private, Prishtinë 2001

²²Milorad Ročkomomanovič, Međunarodno privatno parvo, Niš, 2006, f. 171

drejtpërdrejtë e tangojnë sovranitetin ose sigurinë e shtetit konkret, ose interesat vitale të tij, dhe për atë arsye e parasheh atë kufizim. Caktimi i të drejtave private që nuk mund të gëzohen (ushtrohen) nga të huajt, e bën çdo shtet në mënyrë individuale. Në bazë të gjendjes aktuale të sistemeve juridike dhe praktikës gjyqësore të shteteve të ndryshme ajo dukuri më e shprehur është në materien e ushtrimit të drejtave civile (private) të huajve në paluajtshmëri. Edhe pse numri i atyre të drejtave në kushtet bashkëkohore është në rënie, megjithatë ato janë prezentë, sidomos në lëminë publike. Ashtu për shembull e drejta e ushtrimit të funksioneve publike, siç është prokuror publik, ose gjyqtar, etj., mund të jenë vetëm shtetasit e vendit.²³

4. PËRFUNDIMI

Si pjesmarrës në qarkullimin ndërkombëtar të mallrave dhe të marrëdhënieve familjare dhe trashigimore që krijohen nga ai qarkullim, paraqiten dhe marrin pjesë si subjektet e vendit ashtu edhe të huajët (personat fizik dhe juridik). Mundësinë që si subjekt i marrëdhënies juridiko - private me element të huaj, përkatësisht bartës i të drejtave dhe detyrimeve të paraqitet i huaj. Çdo shtet e parashef dhe e rregullon në bazë të parimeve dhe rregullave konkrete juridike të veta. Rregullimi i të drejtave private të huajve është çështje interne e çdo shteti, dhe ai nuk mundë të detyrohet që të drejtat konkrete tua mundësoj ti gëzojnë të huajët. Megjithate, në kushtet bashkëkohore të zhvillimit të njerzimit, intensifikimi i marrëdhënieve juridike me element të huaj imponon probleme të llojllojshme juridike qëparaqiten rishtas dhe shtrohen në një formë dhe dimension të ri.

Lëvizja e njerëzve, mallrave, kapitalit, krijimtarisë intelektuale dhe individëve, sot janë dukuri e rregullt, dhe karakteristikë e rëndësishme e botës bashkëkohore, e gjithashtu edhe e ardhmërisë, që nuk ka qenë ashtu në të kaluarën. Nëpër formacionet e ndryshme ekonomiko – shoqërore këto të drejta u janë mohuar të huajve me anë të instrumenteve të ndryshme juridike. Në këtë punim janë trajtuar fazat e ndryshme të zhvillimit gjatë historisë të drejtave private të huajve, nga bashkësia skillovopronare e deri në kushtet e sotme, si dhe kriteteret për mundësinë e gëzimit nga të huajt të këtyre të drejtave në kushte bashkëkohore.

²³Poliksena Gavrovska, Toni Deskoski, Međunarodno privatno parvo, Skopje, 2012, f. 467

Prof. Dr. Asllan Bilalli

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE (PRIVATE) CIVIL RIGHTS OF FOREIGNERS AND CRITERIA FOR CATEGORIZATION RELATED TO ENJOYMENT OF SUCH RIGHTS BY FOREIGNERS

SUMMARY

As participants in the international movement of goods as well as family and inheritance relationships arising from that circulation, both domestic and foreign entities (natural and legal persons) participate and are part of such relationships. The possibility that as a subject of the legal-private relationship with a foreign element, ie the holder of the rights and obligations, is regulated by each state on the basis of its specific legal principles and rules. The regulation of the private rights of aliens is an internal matter of every state, and it can not be forced to grant specific rights to foreigners. However, under the contemporary conditions of human development, the intensification of legal relations with foreign elements imposes a variety of legal problems that are newly introduced and laid in a new form and dimension.

The movement of people, goods, capital, intellectual property, today is a regular phenomenon and an important feature of the contemporary world, as well as the future, which has not been so in the past. Through different economic and social formations these rights have been denied to foreigners through various legal instruments. This paper deals with the different phases of development during the history of the private rights of foreigners, from the scholovopronary community to the present conditions, as well as the criteria for the possibility of enjoyment by foreigners of these rights under contemporary conditions.